

Working paper 2002:16

Fungerar forskningssystemet? Några strategiska frågor för strategisk forskning

SVERKER SÖRLIN

Anförande vid årskonferensen för Stiftelsen för strategisk forskning
21 november 2002 *Aula magna, Stockholms universitet*

Institutet för studier av utbildning och forskning
Drottning Kristinas väg 33D
SE-114 28 Stockholm
www.sister.nu

ISSN 1650-3821

Kära vänner,

En dag som idag vill förstås en stiftelse först och främst vara optimist. Och jag kan försäkra att jag för egen del har svårt att vara något annat, sådan är min läggning, och tydligen även Stiftelsens.

Men kanske just därför är det också befogat att fundera över optimismens förutsättningar. Hur ser det forskningssystem ut, som skall förverkliga de nya strategiska initiativ som en stiftelse finansierar? Fungerar det forskningssystem vi har på ett sådant sätt att stiftelsens mål kan nås: att åstadkomma forskning av hög kvalitet *samtidigt som* svensk konkurrenskraft stärks?

Det ligger i sakens natur att svaret på dessa frågor i ett land som Sverige måste sökas vid universiteten. Där hamnar nästan alla stiftelsernas pengar.

Och hur är det där? Det är faktiskt inte så lätt att säga.

Verklighetsbilderna går vitt isär. Å ena sidan hör man nödroppen inifrån akademien: det är inga lustiga rapporter.

Det pågår idag en parallell konferens, inte långt härifrån, Universitetslärarförbundets årskonferens. En sådan kollision hade knappast varit möjlig, om det inte hade varit underförstått att lektorerna i hörsalarnas djupa led, dom som tar hand om 320 000 studenter, varav tiotusen i glesbygdens lärcentra, är en helt annan kategori än dom som lyfter mångmiljonanslag från stiftelsen.

Därute, på det s.k. fältet, verkar det finnas en del övrigt att önska. Det går knappast ett nummer av SULF:s tidning *Universitetsläraren* utan att vi får läsa om hur mycket pengar som fattas, om hur sjukskrivningarna galopperar, om hur externfinansieringens helvete breder ut sig med blankettraseri och anslagstombola. Alltså enligt den fackliga organisationen, kanske man skall understryka, men också enligt många forskare.

Ser man det – å andra sidan – från regeringens olympiska position, så kan man ju lugnt hävda att allt dylikt blott är boss och dvärgalät. Högskolan har mer pengar nu än för sju åtta år sedan. Vadan detta buller?

Det stämmer faktiskt också med den bild av universitetens finansiering som vi vid SISTER har tagit fram.

Den analysen finns i vår bok *Det nya forskningslandskapet*, med Ulf Sandström som redaktör som kom tidigare i år.

Det ligger mer hårt arbete bakom den här analysen än man anar. Det rör sig om en ovanligt detaljerad analys som bygger på direktkontakter med universitetens ekonomiavdelningar där man inte bara redovisat projektbidragen utan även medelsförbrukningen. Det ger en konsistens i siffrorna och det ger en jämförbarhet över tid och det tar framförallt hänsyn till hur duktiga högskolorna är på att verkligen använda de medel de får in. Det är dom inte alltid.

Jag har hört fackliga företrädare ha synpunkter på universitetens uppbyggnad av myndighetskapital. När man har folk som går på marginalen är det kanske inte så konstigt.

Och huvudresultatet är ju uppenbart: det är externa medel som ökat. Stiftelser, EU. Dock inte företagsfinansiering. Den som tror att företagen håller på att ta över svensk forskning har överdrivna förhoppningar om företagets lust, eller förmåga kanske man borde säga numera, att göra det. Företag betalar fyra procent av svensk offentligt utförd forskning, det har dom alltid gjort.

Det finns åtminstone två viktiga saker, eller tre, att säga om denna tingens ordning. Den ena är att extern finansiering verkar vara något kolossalt jobbigt för universiteten. Det är när andelen externa medel ökar som man hör röster som talar om styrning, ofrihet och hur själva den akademiska livsnerven hotas.

Och man säger även att kvaliteten hotas. Lärarna söker bara pengar och hinner inte läsa några böcker och dom som då inte blir sjukskrivna blir sämre lärare. Och forskare hinner man heller aldrig. Studenterna får därmed sämre undervisning. I en nedåtgående spiral *ad infinitum*.

Ni hör att jag raljerar. Jag vill nämligen hålla emot en liten smula. Om pengarna för forskning växer och växer, så kan inte *allt* bli sämre, även om det blir fler som delar på dom.

Ett av skälen till att det faktiskt kan bli bättre är att mer externa medel nästan ofelbart tvingar forskare och forskargrupper att bli mer mångsidiga. Det kommer nu också allt mer empiriskt stöd, senast från en norsk studie just publicerad i den utmärkta tidskriften *Forskningspolitik*, som går ut på att tungt externt finansierade forskare är mer aktiva och framgångsrika, inte bara i inomvetenskaplig publicering utan också i rådgivning, undervisning och industrikontakter.

Pengar från många håll stressar kanske en organisation, men i så fall verkar det vara en positiv stress. Det gör den mer högpresterande.

Över hela linjen: det förefaller som om den gamla föreställningen att "rena" forskare, som lever helt av fakultetsmedel och rådsmedel, är de inomvetenskapligt starkaste forskarna, att den föreställningen är en myt. Promiskuös finansiering, *many strange bedfellows*, verkar vara de starka forskarnas signum. Vi vet sedan tidigare att de starkaste forskarna också är de som bäst hinner med att debattera i medierna, ge råd till politiker, skriva populärvetenskap och kanske litet poesi i förbifarten.

Det här är ett samband på aggregerad nivå, det finns gott om undantag. Min egen bild av akademisk frihet grundlades för många år sedan i Cambridge, när jag högt uppe i universitetsbiblioteket av misstag råkade öppna en dörr till ett litet rum där det mot all förmodan satt en böjd och hukande människovarelse, han såg ut som en mumie i sin bordslampas bleka ljus, dammig och med en hy som pergament.

Jag frågade vad han gjorde där, och han svarade: läser syriska handskrifter från 400-talet. Jag stängde dörren och lät honom fortsätta. Han kanske är världsledande, men han såg inte ut som de "män som styra världens öden och bära Rolex armbandsur", som Tage Danielsson skaldade i sin *Grallimatik*. Eller som någon Craig Venter, med sportbil.

Handskriftstroglydyten är visserligen min hjälte, en paradoxal symbol för akademisk frihet, troligen med små anslag från strategiska stiftelser. Men hans självvalda isolering är inte statistiskt

representativ för akademisk framgång. Det bör man inte glömma bort. Den som inte har några externa pengar att bli styrd av är inte nödvändigtvis lyckligare.

Det är ambivalent. De universitet som har små anslag, och därför borde vara mindre styrda, är inte gladare än andra. De lägger pannorna i djupa veck och funderar över hur de skall kunna bli bättre på att dra till sig resurser.

Det är ambivalent för universiteten, men det är också ambivalens man känner när man skall försöka analysera och förstå den situation vi har. Och därmed är jag inne på den andra saken som kan sägas om finansieringsbilden. Och då tänker jag på akademiska värden och på behoven att tänka igenom läget vid våra universitet.

Jag tror att universiteten har alldeles rätt när de nu börjar peka på svårigheter. Akademiska värden är hotade på sina håll, universitetens status riskerar att sjunka, kvaliteten svajar här och var. Det finns alarmerande tendenser. Det är ingen kris, ingen katastrof, långt därifrån. Men det finns tendenser, som man bör ge akt på innan de har gått för långt.

Och det verkar alldeles klart att de har med den växande arbetsbördan, och den växande ekonomiska osäkerheten, att göra. Mer studenter, mer arbete med tredje uppgiften, ständigt nya sysslor och uppdrag. Regionala partnerskap. Samverkan med tjugotals kommuner. Snart kanske även kvalificerad yrkesutbildning, KY, på campus. Basår, preparandkurser, nybörjartyska, ja faktiskt rent gymnasiala aktiviteter – samtidigt som de syrianska handskrifterna lånas allt mera sällan i universitetsbibliotekens handskriftssamlingar, för de forna och klassiska språken har vi snart inte råd med längre när marknadskrafterna skall få ta över även denna del av samhället med massutbildning i företagsekonomi och engelska som följd.

Jag vill mynta julgransteomet: ett svenskt universitet ser snart ut som en postmodern julgran, allt hänger och dinglar i dess grenar, det blinkar och blänker, men i krukan sinar vattnet och strax faller barren ner. Till slut är han naken.

Universiteten har fått mer och mer att göra, men de har inte fått mer pengar. En del är statens ansvar, staten har de facto bett universiteten att göra mer.

Men minst lika mycket är universitetens eget ansvar. Rektorer verkar ha en nästan masochistisk arbetslust och räcker gärna upp handen när något är på gång. Men är det så bra att varenda dag få något nytt att syssla med, om man samtidigt skall kunna vara världsledande i det man gjorde igår, nämligen forskning? Även mångsidigheten kanske har sina gränser.

Vi behöver fundera över en befrielse av universiteten, en befrielse för att kunna fungera som universitet. Låt mig återkomma till det om ett ögonblick.

Men låt mig allra först säga en tredje sak, som inte följer ur finansieringsanalysen, utan som är viktig i alla fall. Det är ingen nyhet, men det är en observation om det svenska forskningssystemet som vi ständigt behöver ge akt på. Och låt mig illustrera den genom att referera till ett långt och med förlov sagt mycket tråkigt tal som den italienske ambassadören höll på IVA nyligen.

Det handlade om Norditaliens regioner. Han talade inte egentligen, utan han rabblade, på ett slags liturgisk italiensk engelska, i närmare en timme. Men innehållet var dynamit, det handlade om alla de avancerade företag och industriella distrikt som fanns i denna region. Från parmaskinka till Ferrari, stickade varor och krukmakeri, instrumentteknik, utvecklingscentra för

telekomponenter, världsledande design. Regionerna tillhör EU:s rikaste, tillväxten ligger över EU-genomsnittet.

Och framförallt, han sade inte ett enda ord om företag som var på väg att flytta utomlands. Tvärtom. Han berättade om sådana som just flyttat dit med sina utvecklingsavdelningar. Men han log till slut litet urskuldande och medgav att trots alla framgångar där nere så fanns det ju ett område där svenskarna var mycket bättre: italienarna satsade ju bara en procent av BNP på forskning och utveckling, mot svenskarnas fyra.

Det faktum att Sverige är världsledande i investeringar i FoU men förhållandevis svagt på att ta hand om dem och skapa välbefinnande var det som under 90-talet låg bakom den starka satsningen på tredje uppgiften. Jag tror att det var alldeles rätt. Man kan ju på sätt och vis se stiftelserna själva som ett inslag, ett av de viktigaste, i denna satsning. Och det går att utvinna mycket mer ur universitetsforskningen för att också i Sverige kunna bidra till utvecklingen av industridistrikt av italiensk vitalitet.

Men i den mån det finns någon sanning på innovationsforskningens område, så är det samtidigt den litet obehagliga att det inte är så givet att det är volymen av de satsade forskningspengarna som är det viktiga, utan det system som tar hand om dem, det samhälle där de skall sättas i arbete.

Och då måste vi fundera uppriktigt över om det forsknings- och innovationssystem vi har i Sverige är strukturerat på ett idealiskt sätt för att fungera optimalt i det samhälle vi har.

Jag är inte säker på det. Vi har ett forskningssystem som växte fram under decennierna efter andra världskriget då den linjära modellens idé tog form och till slut blev den härskande, inte minst därför att den gick så väl ihop med forskarsamhällets självförståelse. Där stod universiteten i centrum: den heliga födslobädden för alla nya idéer som sedan via varma, skyddande kuvöser och holdingbolag skulle föras allt längre ut på den kalla marknadsplatsen, där de så småningom skulle förvandlas till välbefinnande. Av någon annan.

Men forskningen har för länge sedan vederlagt denna idé om hur innovationer går till. Vår bild nu är "messy complexity": innovationer uppstår i en stökig växelverkan mellan forskning, tillämpning och behov. Små inkrementella förändringar i tusen företag är både mer sannolikt och ekonomiskt viktigare än ett stort forskningsgenombrott per årtionde.

Sådant talar för att åtminstone delar av forskningen bör ske närmare användarna. Det talar med andra ord för att den heligaste av doktriner i den svenska forskningspolitiken bör tas upp för diskussion igen, efter många årtionden av konsensus: utförardoktrinen, principen att så mycket forskning som möjligt skall utföras under den akademiska normen. Det vill säga av universitetet.

Det är inte bara det faktum att Norditaliens messy complexity ger anledning till tvivel på den svenska doktrinen ekonomiska effektivitet som gör att jag vill väcka institutfrågan ur dess slummer. Det är, som jag hoppas har framgått, i ännu högre grad av omsorg om universitetet.

Det är nämligen ingen oviktig sak i ett samhälle att det finns universitet som kan vidmakthålla sitt oberoende, som kan verka fritt, som kan upprätthålla de akademiska normerna, Robert Mertons CUDOS, Humboldts frihet att lära och frihet att utlära. Universitetens förtroende är fortfarande samhällets högsta – tätt före IKEA. Men när Sveriges högst utbildade profession, de akademiska lärarnas, börjar misströsta och gå hem från jobbet, då finns det anledning att fråga sig om vi inte kanske ändå borde göra något.

Visserligen har många av Strategiska stiftelsens storkunder det förhållandevis väl förspänt – de tillhör den nya forskningspolitikens vinnare. Men också i denna församling tror jag att vi skall vara klara över att universitetens totala situation är ett gemensamt intresse, och därmed även en fråga för den strategiska forskningen.

Det är dags för en diskussion om forsknings- och innovationssystemet. Jag tror att den kan ta sin utgångspunkt i den analys vi nyss diskuterade.

Jag tänker egentligen alldeles enkelt.

Låt den mer tillämpade forskningen med huvudsakligen externa medel *i högre grad* (inte helt förstås) utföras av institut. Jag ser framför mig en ny generation av institut under nästa årtionde. Inte kopior av de gamla, som i många fall varit karriärmässiga återvändsgränder och med svag förnyelse. Vad jag menar är: forskning utgående från näringslivets behov, med frihet från den akademiska dagordningen, där framgång inte räknas i PEK utan i en helt annan impact: impact på messy complexity. Och mer pengar in från näringslivet.

Skjut även in rejäla statliga kilar, först och främst i rådsforskningen – det har glädjande nog redan börjat, men alltför försiktigt – men gärna också i basanslagen. På detta sätt kan man se till att universiteten återfår balans och kan verka fritt och oberoende. Och att de kan utföra sin kanske viktigaste uppgift väl, nämligen den att ta fram de förstklassigt utbildade människor som skall gå vidare till institut, företag och högskolor. ("Humankapitalet"...)

Jag talar med andra ord för en viss differentiering.

Och slutligen, i den utbildningsdel av denna bild av finansieringens solfjäder som inte syns men som vi får tänka oss: låt folkbildningen och folkhögskolorna och kanske några av högskolorna specialisera sig på gränzonen mot gymnasium och livslångt lärande.

Med andra ord: låt oss föra en diskussion om kunskapssamhällets institutionella mångfald och hur den kan vidgas. Hela detta kunskapssamhälles börda kan inte och bör inte enligt min mening bäras av universiteten ensamma.

En tankegång som denna låter sig bara genomföras i ett expansionsperspektiv. Forskningen måste ha mer resurser. De bör komma både till basanslagen och till råden. Och råden kommer nog att börja ta upp mer av dialog med lärosätena om större *core grants*. Det vore en välgärning, som komplement till projektfinansieringen.

Då kan man också, genom konkurrens och prestationer, se till att det finns åtminstone ett antal universitet och högskolor här i landet som kan hävda sig internationellt. Det är en strategisk fråga inte bara för den strategiska forskningen utan för hela landet.

TIDIGARE ARBETSRAPPORTER/WORKING PAPER

- 2001:1 Alexander Kanaev & Albert Tuijnman : *Prospects for Selecting and Using Indicators for Benchmarking Swedish Higher Education*
- 2001:2 Lillemor Kim, Robert Ohlsson & Ulf Sandström : *Kan samverkan mätas? Om indikatorer för bedömning av KK-stiftelsens satsningar*
- 2001:3 Jenny Beckman, Mats Brenner, Olle Persson & Ulf Sandström : *Nya arbetsformer inom diabetesforskning – studier kring en nätverkssatsning*
- 2001:4 Ulf Sandström : *Om den svenska arkitektur-, bostads- och stadsbyggnadsforskningens karaktär*
- 2001:5 *Verksamhetsberättelse 1999-2000, Föreningen för studier av forskning och utbildning*
- 2001:6 *Kunskapssystem i förändring, Verksamhetsprogram 2001-2003*
- 2001:7 Martin Meyer : *Science & Technology Indicators Trapped in the Trippel Helix?*
- 2001:8 Bo Persson : *Reluctant Agencies : Sectorial Agencies and Swedish Research Policy in the 1980s*
- 2002:9 Sverker Sörlin: *Cultivating the Places of Knowledge*
- 2002:10 Lillemor Kim: *Masshögskolans paradoxer – fem inlägg i den svenska högskoledebatten*
- 2002:11 Henry Etzkowitz: *The Triple Helix of University - Industry - Government : Implications for Policy and Evaluation*
- 2002:12 PREST, University of Manchester: *A Comparative Analysis of Public, Semi-Public and Recently Privatised Research Centres*
- 2002:13 Maria Wikhall: *Culture as Regional Attraction : Migration Decisions of Highly Educated in a Swedish Context*
- 2002:14 Göran Friberg: *Svenska Tekniker 1620-1920 : Om utbildning, yrken och internationell orientering*
- 2002:15 Hans Löf & Almas Heshmati: *The Link Between Firm Level Innovation and Aggregate Productivity Growth : A Cross Country Examination*